

УДК 343.8

DOI 10.36919/3041-1149(Print).2.2024.41-46

А. Б. Антонюк,*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та процесу,**Київський університет права НАН України**email: anastasiaana0502@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-8916-3575;****М. О. Тимошенко,***доктор юридичних наук, доцент,**професор кафедри права**ПВНЗ «Європейський університет»**email: maxim.tymoshenko@e-u.edu.ua***ORCID ID 0000-0003-2584-5731**

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОСТПЕНІТЕНЦІАРНОГО ВПЛИВУ НА ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Стаття присвячена питанням удосконалення організаційного забезпечення постпенітенціарного впливу на осіб, звільнених від відбування покарання у виді позбавлення волі. У зв'язку з цим певні нововведення у кримінально-виконавче законодавство дозволять певною мірою розвантажити органи та установи від додаткових витрат і натомість надати можливість збереження державних коштів, які виділяють на утримання засуджених.

Досліджено, що важливим напрямом роботи із залучення фінансової допомоги на нужди центрів соціальної адаптації є налагодження співпраці з провідними міжнародними благодійними організаціями, а ефективне управління виробництвами при центрах, їх орієнтація на потреби ринку та налагодження збуту продукції сприятимуть досягненню доволі високого рівня фінансування й розвитку.

Зазначено, що одним із напрямів діяльності пробації є постпенітенціарна адаптація як процес реінтеграції злочинця в соціумі на конструктивній основі в умовах планування цієї діяльності та здійснення нагляду за злочинцем.

На основі проаналізованих думок науковців визначено, що постпенітенціарна адаптація є важливою складовою, яка передбачає не лише діяльність уповноважених органів у формуванні правомірної поведінки, а й забезпечення можливості подальшої адаптації та соціалізації осіб, які відбували чи були звільнені від відбування покарання, допомогу таким особам у здобутті освіти чи подальшому їх працевлаштуванні.

Ключові слова: *постпенітенціарний вплив, засуджений, відбування покарання, ресоціалізація, пробація, адаптація, нагляд.*

Постановка проблеми та її актуальність. На сучасному етапі розвитку пробації та кримінально-виконавчої системи одним із найважливіших напрямів є забезпечення виправлення та постпенітенціарного впливу на осіб, засуджених до позбавлення волі, з метою захисту суверенних прав і свобод громадян, забезпечення безпеки суспільства.

Одним із таких напрямів є пенітенціарна пробація або більш доцільно зазначити – постпенітенціарний нагляд. Відповідно до нормативного визначення пенітенціарна пробація являє собою підготовку осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування після звільнення за обраним ними місцем проживання [1, с. 248].

Що ж до функцій постпенітенціарного нагляду, то в законодавчому полі вони неврегульовані. Однак прийнято вважати, що такі функції полягають у підготовці засуджених до звільнення шляхом визначення місця проживання після звільнення, влаштування до спеціалізованих установ для звільнених, госпіталізації до закладів охорони здоров'я, сприяння у працевлаштуванні працездатних осіб і частково реалізуються в пенітенціарній пробації.

Якщо звернутись до Європейського досвіду поводження з особами, звільненими із місць позбавлення волі, доцільно дослідити міжнародні нормативно-правові акти. Так, у рекомендаціях CM/Res (2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію (далі – Правила) визначено, що пробація належить до процесу виконання в суспільстві покарань і заходів, передбачених законом і призначених правопорушнику.

Вона містить широке коло функцій та заходів виховного впливу, а саме: нагляд, контроль і надання допомоги, забезпечення безпеки суспільства та залучення засудженого до суспільного життя [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання організаційного забезпечення постпенітенціарного впливу на осіб, звільнених від відбування покарання у виді позбавлення волі, займалися такі науковці, як О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, О. М. Джуза, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. І. Зубков, Р. А. Калюжний, О. Г. Колб, В. О. Корчинський, А. С. Міхліна, В. С. Наливайко, О. М. Неживець, В. О. Меркулова, Н. Г. Перепічка, Г. С. Резніченко та інші.

Мета статті. Висвітлити питання напрямів удосконалення організаційного забезпечення постпенітенціарного впливу на осіб, звільнених від відбування покарання у виді позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із напрямів діяльності пробації, визначених Правилами, є постпенітенціарна адаптація – процес реінтеграції злочинця в соціумі на конструктивній основі в умовах планування цієї діяльності та здійснення нагляду за злочинцем.

Пункт 61 Правил визначає здійснення постпенітенціарного контролю після звільнення від тюремного ув'язнення, який має бути спрямований на вирішення проблем засуджених, а саме працевлаштування, місця проживання, освіти і забезпечення виконання ними умов звільнення, щоб зменшити загрозу скоєння нового кримінального правопорушення.

Цю функцію, відповідно до Закону України «Про пробацію» та наказу Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 03.04.2018 № 974/5/467/609/280 «Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», частково виконує пенітенціарна пробація [4].

Ця функція полягає в підготовці осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання.

Пункт 62 Правил передбачає здійснення допомоги в соціальній адаптації з метою ведення законного способу життя за їх згодою після виконання ними постпенітенціарних обов'язків. Пункт 56 Правил передбачає роботу із сім'єю засудженого, але в редакції Закону України «Про пробацію» ця функція відсутня. Однак у пункті 4 розділу 2 наказу зазначено, що «якщо право на проживання в житловому приміщенні потребуватиме погодження із фізичними або юридичними особами, уповноважений орган з питань пробації звертається для з'ясування цього питання до фізичних або юридичних осіб, що не забороняє звернутися до членів сім'ї засудженого з метою з'ясування можливості проживання після звільнення за обраною засудженим адресою [3].

Проте підтримуємо думку О. О. Шкути, який вважає, що позитивний європейський досвід може бути адаптований до українських реалій лише за умови ретельного вивчення законодавчих конструкцій, які належать до пенітенціарних систем у різних державах, і використання цих напрацювань у кримінально-виконавчому праві України. Науковець, обґрунтовуючи доцільність створення нової пенітенціарної системи України, серед інноваційних підходів визначає:

- розробку та прийняття постпенітенціарних заходів, що передбачає в Україні створення організаційної системи патронажу й оптимізації механізму трудового та побутового влаштування звільнених із метою нейтралізації загальносоціальних детермінант постпенітенціарної злочинності;
- активізацію наглядового вектора діяльності органів прокуратури щодо чинного законодавства з метою унеможливлення зловживанням правом з боку суб'єктів постпенітенціарного патронажу;

– удосконалення функціонування центрів реабілітації для звільнених із пенітенціарних установ з метою поліпшення умов їхньої діяльності та забезпечення психолого-педагогічного впливу на осіб, які перебувають у них на обліку [7, с. 80].

Постпенітенціарна адаптація є важливою складовою, яка передбачає не лише діяльність уповноважених органів у формуванні правомірної поведінки, а й забезпечення можливості подальшої адаптації та соціалізації осіб, які відбували чи були звільнені від відбування покарання, допомогу таким особам у здобутті освіти чи подальшому їх працевлаштуванні.

Саме тому вирішення цієї проблеми можливе лише засобом щодо урегулювання положень про соціальну роботу та працевлаштування після звільнення, посилення контролю за реалізацією законодавства у сфері надання соціальної допомоги засудженим тощо. Проаналізувавши законодавство нашої держави у сфері пробації, варто зауважити, що нормативного закріплення постпенітенціарна діяльність досі немає.

Не залишимо без уваги той факт, що новинкою кримінально-виконавчого законодавства є запровадження пробаційного нагляду. Це поняття є відносно нове і зміни в законодавстві щодо пробаційного нагляду будуть уже зовсім скоро.

Пробаційний нагляд виступатиме основним видом покарання, яке полягатиме в обмеженні прав і свобод засудженого, із застосуванням наглядових і соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства з покладанням таких обов'язків:

- періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;
- повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну свого місця проживання, роботи або навчання;
- не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації.

Унаслідок невиконання обов'язків у межах пробаційного нагляду або вчинення адміністративного правопорушення до засудженого застосовуватимуть індивідуальну профілактичну бесіду та письмове попередження про притягнення до кримінальної відповідальності.

Щодо засудженого, який ухиляється від відбування покарання у виді пробаційного нагляду, уповноважений орган з питань пробації надсилатиме матеріали до органів Національної поліції для вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності за ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі.

Отже, запровадження пробаційного нагляду як альтернативи позбавленню та обмеженню волі не тільки стане одним з кроків до реформування системи виконання покарань в Україні, а й дозволить зменшити кількість ув'язнених.

В умовах воєнного стану уповноважений орган пробації продовжив сумлінно виконувати свої обов'язки: приймати підоблікових у визначені дні, проводити індивідуально-профілактичні роботи, надавати консультації тощо. Особи, які перебувають на обліку органів пробації, систематично відвідують підрозділ пробації для реєстрації та інформують уповноважений орган з питань пробації про зміну місця перебування. Посилено соціально-виховну роботу щодо недопущення вчинення нових кримінальних правопорушень, особливо пов'язаних із колабораційною діяльністю, та направлено роботу на роз'яснення клієнтам пробації своїх дій під час впровадження воєнного стану, які права та свободи можуть обмежуватися під час війни [6].

Варто звернути увагу, що виклики та проблеми в діяльності органів пробації в умовах воєнного стану, які постали перед ними на шляху створення ефективної системи пробації, визнаної державою і суспільством, поступово вирішуються. Пробація в Україні набуває ознак європейської системи, оскільки приділяється увага та підтримка цих кроків на політичному рівні, з'являється розуміння та сприйняття позитивної ролі пробації суспільством.

Так, суб'єкти пробації, яким вдалося виїхати з регіонів, де ведуться бойові дії, можуть повідомити про себе та зміну свого місця перебування за допомогою телефона або надіслати відповідне повідомлення через будь-який доступний меседжер працівнику пробації, на обліку якого перебуває особа, а також звернутися до будь-якого підрозділу пробації, найближчого до певного місця знаходження.

Упродовж останніх років в Україні було запропоновано значну кількість концепцій і стратегій із реформування актуальних проблемних питань щодо діяльності уповноваженого органу з питань пробації, які мали на меті покращити роботу, враховуючи насамперед минулий досвід бойових дій в окремих районах Донецької та Луганської областей.

Також зважаючи на діяльність системи органів пробації в умовах воєнного стану, не менш важливою проблемою є організація і навички персоналу органу пробації щодо значної кількості підоблікових та інформації, яка потребує значного відрізка часу для її опрацювання, а через малу кількість кадрів зменшує ефективність у контролі та нагляді за особами, які внутрішньо переміщені. В умовах війни окремі підрозділи пробації, філії та апарат державної установи «Центр пробації» було повністю переведено на дистанційну форму роботи.

Однак це вплинуло на діяльності органу щодо застосування індивідуальної роботи та програм до суб'єктів пробації. Через неможливість зустрітися із певною категорією осіб ефективність цієї роботи дещо знизилася. Вищевказані події стали передумовою розробки мобільного застосунку «Моя пробація», що дозволить автоматизувати ряд наглядових функцій, виконуваних органами пробації, та сприятиме реалізації дистанційної роботи із засудженими.

Ще однією особливістю кримінально-виконавчого законодавства є призов засуджених до лав ЗСУ, але це можуть далеко не всі засуджені. Насамперед це залежить від кримінального правопорушення, вчиненого особою.

Згідно зі ст. 616 КПК України люди, яких підозрюють або звинуватили у вчиненні кримінального правопорушення та щодо яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, мають можливість звернутися до прокурора із заявою про скасування такого запобіжного заходу для подальшого призову на військову службу під час мобілізації [8].

Що стосується такої процедури, то прокурор розглядає клопотання, оцінює відповідні ризики та може звернутися із клопотанням про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до слідчого судді. Отже, слідчий суддя або суд невідкладно розглядає клопотання прокурора і виносить рішення про запобіжний захід.

Підозрюваний чи обвинувачений, стосовно якого скасували запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, має невідкладно, але не пізніше 48 годин з моменту оголошення ухвали про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, з'явитися до відповідного ТЦК і СП за місцем реєстрації.

У випадку неявки до ТЦК і СП у відповідні терміни або ж у випадку відмови у проходженні військової служби особа зобов'язана повідомити про це прокурора найближчі 24 години.

Тоді не менш ніж упродовж доби прокурор подає клопотання про обрання стосовно особи, зазначеної у цій частині, запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

У ст. 37 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» виключенню з військового обліку підлягають громадяни України, які:

- були раніше засуджені до позбавлення волі за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину;

- направлені для відбування покарання до установ виконання покарань або до яких застосовано примусові заходи медичного характеру [2].

Якщо чоловік не був засуджений до позбавлення волі із вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину та не був направлений для відбуття покарання до установи виконання покарань, а був засуджений та його звільнили від відбування покарання з випробуванням (з іспитовим строком), він не підпадає під зазначені пункти.

Отже, військовозобов'язані, які відбувають умовне покарання, якщо їм замінили ув'язнення, можуть бути мобілізовані на загальних умовах.

Висновки. Напрями вдосконалення організаційного забезпечення постпенітенціарного впливу на осіб, звільнених від відбування покарання у виді позбавлення волі, є досить стрімкими. Реалії сьогодення диктують нам правила, які дозволять максимально позитивно вирішити ті проблеми, що над нами нависли. Пробаційний нагляд, призов засуджених, постпенітенціарний контроль після звільнення від тюремного ув'язнення є позитивними аспектами кримінально-виконавчого права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гречанюк С. К. Взаємодія установ виконання покарань зі спеціальними державними інституціями по влаштуванню звільнених осіб (організаційно-правові аспекти). *Держава і право* : збірник наукових праць. 2012. Вип. 48. С. 248–253.

2. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 08.10.2023).

3. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19> (дата звернення: 08.08.2023).
4. Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : наказ Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 03.04.2018 № 974/5/467/609/280. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0408-18> (дата звернення: 09.09.2023).
5. Рекомендація CM/Rec(2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробації (Прийнята Комітетом Міністрів 20 січня 2010 року на 105-му засіданні заступників Міністрів). URL : <https://rm.coe.int/16806f4097> (дата звернення: 09.09.2023).
6. Робота системи пробації під час воєнного стану. URL : <https://komarivska.gromada.org.ua/news/1681819044/> (дата звернення: 09.11.2023).
7. Шкута О. О. Деякі питання реформування кримінально-виконавчої системи України у глобальному вимірі. *Пенітенціарна система у глобальному вимірі* : матеріали I Міжнародного пенітенціарного форуму. Рівне : ВД «Гельветика», 2021. С. 80–83.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>

REFERENCES

1. Hrechaniuk S. K. Vzaiemodiia ustanov vykonannia pokaran zi spetsialnymy derzhavnymy instytutsiiamy po vlashtuvanniuv zvilnennykh osib (orhanizatsiino-pravovi aspekty) [Interaction of penal institutions with special state institutions for the placement of released persons (organizational and legal aspects)]. *Derzhava i pravo* : zbirnyk naukovykh prats. 2012. Vyp. 48. S. 248–253 [in Ukrainian].
2. Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu [About military duty and military service] : Zakon Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> [in Ukrainian].
3. Pro probatsiiu [about probation] : Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 № 160-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19> [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii ustanov vykonannia pokaran, upovnovazhenykh orhaniv z pytan probatsii ta subiektiv sotsialnoho patronazhu pid chas pidhotovky do zvilnennia osib, yaki vidbuvaiut pokarannia u vydi obmezhenia voli abo pozbavlenia voli na pevnyi strok [On the approval of the Procedure for the interaction of institutions for the execution of punishments, authorized bodies on probation issues and subjects of social patronage during the preparation for the release of persons serving a sentence in the form of restriction of liberty or deprivation of liberty for a certain period] : nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy, Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy, Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 03.04.2018 № 974/5/467/609/280. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0408-18> [in Ukrainian].
5. Rekomendatsiia CM/Rec(2010)1 Komitetu Ministriv derzhavam-chlenam pro Pravyla Rady Yevropy pro probatsii (Pryiniata Komitetom Ministriv 20 sichnia 2010 roku na 105-mu zasidanni zastupnykiv Ministriv). URL : <https://rm.coe.int/16806f4097> [in Ukrainian].
6. Robota systemy probatsii pid chas voiennoho stanu [Operation of the probation system during martial law]. URL : <https://komarivska.gromada.org.ua/news/1681819044/> [in Ukrainian].
7. Shkuta O. O. Deiaki pytannia reformuvannia kryminalno-vykonavchoi systemy Ukrainy u hlobalnomu vymiri [Some issues of reforming the criminal enforcement system of Ukraine in the global dimension]. *Penitentsiarna systema u hlobalnomu vymiri* : materialy I Mizhnarodnoho penitentsiarnoho forumu. Rivne : VD «Helvetyka», 2021. S. 80–83 [in Ukrainian].
8. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny (Criminal Procedure Code of Ukraine) : Zakon Ukrayiny vid 13.04.2012 № 4651-VI. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. St. 88. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775> [in Ukrainian].

A. B. Antoniuk, M. O. Tymoshenko. ORGANIZATIONAL PROVISION OF POST-PENITENT INFLUENCE ON PERSONS EXEMPT FROM SERVING PUNISHMENT IN THE FORM OF DEPRIVATION OF LIBERTY

The article is devoted to issues of improving the organizational support of post-penitentiary influence on persons released from imprisonment. In this regard, certain innovations in the criminal enforcement legislation will allow to some extent to relieve bodies and institutions from additional costs and instead provide an opportunity to preserve state funds allocated for the maintenance of convicts.

It has been investigated that an important direction of work for attracting financial assistance for the needs of social adaptation centers is the establishment of cooperation with leading international charitable organizations, and the effective management of production at the centers, their orientation to market needs and the establishment of product sales will contribute to the achievement of a fairly high level of financing and development.

It is noted that one of the directions of probation activities is post-penitentiary adaptation as a process of reintegration of the criminal into society on a constructive basis in terms of planning this activity and supervision of the criminal.

Based on the analyzed opinions of scientists, it was determined that post-penitentiary adaptation is an important component, which involves not only the activity of authorized bodies in the formation of lawful behavior, but also ensuring the possibility of further adaptation and socialization of persons who served or were released from serving a sentence, assistance to such persons in obtaining education or their further employment.

Key words: post-penitentiary impact, convict, serving sentence, resocialization, probation, adaptation, supervision.

Стаття надійшла до редакції 28 лютого 2024 року